

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Представлена стаття присвячена визначенню економічної сутності соціального капіталу. Ретроспективний аналіз наявного теоретичного базису дозволив виділити основні етапи розвитку соціального капіталу та систематизувати визначення поняття «соціальний капітал».

Ключові слова: соціальний капітал, людський капітал, властивості соціального капіталу.

Zhaldak G. Economic nature of social capital. The article concerns the approaches to the economic essence of social capital. Retrospective analysis of existing theoretical basis has allowed us to identify the main stages in the development of social capital and provided a systemic definition of «social capital».

Key words: social capital, human capital, social networks.

Постановка проблеми. Світові тенденції економічного розвитку супроводжуються розвитком низки соціально-економічних чинників, появою нових економічних змін, що зумовлюють трансформацію основних факторів виробництва, зміною їх значення і співвідношення у відтворювальному процесі, приділення все більшої уваги новим формам капіталу. Саме така трансформація обумовлює нові підходи до дослідження факторів виробництва крізь призму визначення економічної сутності соціального капіталу.

Аналіз досліджень. Проблематиці соціального капіталу приділяють велику увагу і зарубіжні, і вітчизняні вчені. На сьогоднішній день існує значна кількість робіт, присвячених різним аспектам соціального капіталу. Серед робіт, присвячених питанням аналізу сутності соціального капіталу, варто зазначити праці П. Бурд'є, Дж. Коулмена, Р. Патнема, Р. Барта, В. Бейкера, П. Вілсона, Дж. Вулкока, Н. Ліна, А. Портеса, М. Шифф, Ф. Фукуями. Появу терміну серед сучасних дослідників соціального капіталу підприємств слід відзначити О. Мартякову, С. Архірієєва, Н. Маркову, А. Гриценко, Г. Задорожного. Значний внесок у розвиток теорії соціального капіталу зробили – М. Горожанкіна, М. Лесечко, О. Сидорчук, О. Грішнова, А. Чемерис, А. Бова, Є. Драгомірова Н.О. Сімченко та інші.

Однак більш детального вивчення потребує дослідження економічної природи соціального капіталу, виявлення основних етапів розвитку цієї економічної категорії

Мета статті. Метою даної статті є виявлення економічної сутності соціального капіталу в контексті сучасних пріоритетів розвитку вітчизняної економіки шляхом вирішення таких завдань:

- здійснити ретроспективний аналіз наявного теоретичного базису стосовно генези розвитку соціального капіталу;
- виділити основні етапи розвитку соціального капіталу та систематизувати визначення поняття «соціальний капітал»;
- визначити загальні та специфічні властивості соціального капіталу.

Виклад основного матеріалу. Розвиток категорії «соціальний капітал» спричинений протіканням науково-технічної революції у середині ХХ століття та формуванням працівника нового типу – навченого і готового постійно підвищувати свою освіту. У контексті підвищення вимог до якості робочої сили насамперед у працях знаменитого американського економіста Гері Беккера, власника Нобелівської премії з економіки формулюється теорія людського. Роботи А. Сміта, С. Струмліна, Г. Беккера, Я. Мінсера, Т. Шульца стимулювали розробку все нових і нових концепцій, які відображали ті аспекти, які не залежать (або не повністю залежать) від волі і свідомості окремої людини. Отже, такі етапи розвитку економіки створили онтологічні передумови для подальшого формування та розвитку теорій соціального капіталу [1].

Необхідно виділити також ще декілька основних концептуальних поглядів на вирішення проблем розвитку соціального капіталу. Йдеться про концепцію соціального інституціоналізму, соціального простору, теорію мереж, концепцію етатизму, економіки знань, корпоративної соціальної відповідальності та соціального партнерства.

Ретроспективний аналіз наявного теоретичного базису, крізь історичну призму якого висвітлено основні ідеї та концепти науковців минулого, а також сучасний погляд на категорію соціального капіталу в контексті сучасних реалій економічної науки дозволив виділити основні етапи розвитку соціального капіталу:

- Перший етап (XVIII ст. – початок 80-х рр. ХХст.) характеризується створенням передумов для виникнення концепції соціального капіталу. Впродовж цього етапу нагромаджувались економічні погляди на соціальні взаємозв'язки, довіру, неформальні норми та моральні цінності (Г.Гроцій, Дж. Локк, І. Кант, Е. Дюркгейм, А. Сміт, Д. Юм, Е. Берк та ін.), ґрунтовно досліджено поняття «капітал» (Ф. Кене, К. Маркс, Ф. Ен-

гельс), обґрунтовано необхідність інвестування в соціальне єдинство, налагодження соціальних взаємовідносин (Дж. Ханифан). Науковий погляд А. Сміта на підвищення продуктивності праці шляхом інвестицій у людський капітал став базисом сучасної теорії людського та соціального капіталів. У своїх дослідженнях А. Сміт показав, що не фізичний капітал, а людський в поєднанні з соціальним складає рушійну силу економічного зростання [2].

– Другий етап розвитку теорії соціального капіталу пов'язаний із формуванням неокласичної теорії, історичної школи, інституціоналізму, а також активним розвитком теорії людського капіталу, становленням економічної соціології, які принципово розширили предметну область економічної науки. Почалося активне дослідження людської поведінки і її впливу на економічні процеси, що стало результатом «економічного імперіалізму».

– Третій етап розвитку соціального капіталу (друга половина ХХ століття) характеризується виділенням категорії соціального капіталу в соціально-гуманітарних дослідженнях, зростанням чисельності наукових праць щодо соціального капіталу [5].

– Четвертий етап (1990-теперішній час), характеризується поглибленим накопиченням цілісного уявлення про закономірності і внутрішні зв'язки соціального капіталу, застосуванням поняття в різноманітних практичних областях громадських стосунків, обґрунтування «соціального капіталу» як об'єкту досліджень економічної теорії.

Вчені-економісти досліджують сферу поведінки господарюючих суб'єктів переважно з позицій впливу соціальних зв'язків і їх організації на досягнення максимальної корисності діяльності економічних агентів. Аналіз соціально-економічних перетворень останніх десятиліть не тільки в нашій країні, а й у світі показав, що зміна поведінкового стереотипу людей набагато більш консервативний і складний процес, ніж майнові та структурні перетворення матеріально-технічного базису суспільного виробництва. Пошук фундаментальної основи, яка могла б якомога швидше допомогти економічним суб'єктам знайти новий алгоритм взаємодії, неминуче призводить до дослідження поняття соціального капіталу.

Соціальний капітал поширює інформацію, зміцнює довіру між партнерами по бізнесу, бере участь у створенні репутації, мобілізує ресурси для суспільних проектів, підтримує різні форми альтруїстичної поведінки. Разом з тим, це дозволяє розглядати соціальний капітал як цінний ресурс розвитку поряд із факторами традиційного врахування – виробничим та людським капіталом.

Кожна соціально-економічна система формує соціальний капітал з урахуванням власних сутнісних особливостей, що обумовлені минулим досвідом, ментальністю народу, світовими процесами глобалізації, що вимагає глибшого дослідження процесів формування і реалізації соціального капіталу.

Поряд із цим, категорія «соціальний капітал» поки що не має однозначного тлумачення. Відмінність думок і поглядів нерідко ставало джерелом непорозумінь, особливо при розмежуванні соціального капіталу та його результатів. У таблиці 1 систематизовано основні визначення соціального капіталу.

Таблиця 1

Сутність терміну соціальний капітал [1, 5, 7, 8]

Автори	Визначення терміну
П. Будье	Ресурси, засновані на родинних відносинах і відносинах в групі
П.Будье, Вакан	Визначена сума ресурсів, фактичних чи віртуальних, які наколюються у індивідуума чи у групи завдяки наявній чіткій мережі, інституційних відносинах взаємного признання і визнання.
<i>М. Вулкок</i>	<i>«Соціальний капітал ... відноситься до ... таких людських якостей, які в звичайному житті називаються доброзичливість (розташування), дружба, соціальні взаємини між індивідуумами і всередині сім'ї, які створюють соціальні осередки суспільства»</i>
Барт	Контакти з друзями, колегами чи іншими людьми, через які можна отримати можливість використати свій фінансовий і людський капітал. Можливість отримати вигоди завдяки своїм зв'язкам.
Нок	Процес, за допомогою якого соціальні актори створюють та мобілізують мережу своїх зв'язків у рамках одної організації або між організаціями для того, щоб отримати доступ до ресурсів інших соціальних акторів.
Портес	Здатність суб'єктів гарантувати винагороду від участі у різних соціальних структурах.
Р. Патнем	Особливість сучасного життя – мережа взаємовідносин, що існують між людьми, норми цих відносин та довіра, тобто все, що дозволяє учасникам відносин діяти разом більш ефективно в досягненні спільних цілей.

Д. Коулман	Соціальна структура, що полегшує дії суб'єктів всередині структури
Р. Вейд	Особистісні зв'язки окремих індивідів та інституційні відносини всередині еліти
Д. Томас	Добровільні процеси та можливості, що виникають в громадянському суспільстві, які сприяють розвитку всього колективу в цілому.
Р. Инглехарт	Культура довіри та терпіння, у якій пояснено загальні мережі добровільних організацій
А. Портес	Ті очікування дій у рамках колективу, які впливають на економічні цілі та цільову поведінку його членів
Г. Лурі	Природно виникаючі соціальні відносини між людьми, які розвивають певний набір навичок та характеристик, цінних на ринку. Актив, який може бути цінним як і фінансове благополуччя при поясненні збереження нерівності
Ж. Нахалет, С. Госал	Певна сума фактичних та потенційних ресурсів, що отримані через мережі взаємовідносин, що належать індивідууму або якій-небудь іншій соціальній одиниці. Таким чином, соціальний капітал включає в себе як конкретну мережу зв'язків, так і відповідні активи, які мобілізовані за рахунок цієї мережі.
Р. Инглехарт	Соціальний капітал відіграє визначальну роль в політичній та економічній співпраці.

Узагальнюючи вищевикладене, можна виділити три аспекти соціального капіталу – екзогенний, ендогенний та змішаний. Автори першого підходу розглядають соціальний капітал як ресурс, що полегшує відносини кожного індивіда всередині соціальної мережі, тобто розглядають горизонтальні зв'язки на мікро- та мезорівнях. Для прихильників другого напрямку найбільше значення має соціальний капітал як фактор вертикальної мобільності індивіда. Третій напрямок намагається поєднати у собі перші два: горизонтальні та вертикальні системи всередині мережі.

Розглядаючи поняття соціального капіталу крізь призму робіт економістів, можна відзначити, що він, насамперед, трактується як товар. Так, К. Чарльз і П. Клайн визначають соціальний капітал як товар, який індивіди використовують в неринкових соціальних взаємодіях, щоб отримати цінні ресурси (рада, товарицьке ставлення, фінансову підтримку, допомогу у вихованні дітей або у працевлаштуванні) [9].

Особливість соціального капіталу на думку Дж. Коулмана, обумовлена тим, що він має багато складових, для яких є характерними дві загальні властивості: вони, по-перше, складаються з кількох соціальних структур і по-друге, полегшують певні дії акторів (чи т о індивідуумів чи корпорації) у середині кожної структури. Як і інші форми капіталу соціальний капітал – продуктивний, оскільки сприяє досягненню сформульованих його власником цілей, домогтися яких за його відсутність він не може. Подібно фізичному і людському капіталу соціальний капітал не можна визначити чітко і однозначно, оскільки він має специфічні особливості у різних сферах. Важливе доповнення до визначення сутності і призначення соціального капіталу Дж. Коулмана пропонує М. Горожанкіна, яка відзначає таку важливу функцію соціального капіталу як інтегральну, розглядаючи соціальний капітал національної економіки. Ця функція формується на основі того, що соціальний капітал інтегрує міжгалузеві зв'язки у середині соціальної сфери [5].

Подібно інших форм капіталу, соціальний капітал продуктивний, сприяє досягненню певних цілей, домогтися яких при його відсутності неможливо. Соціальний капітал включає в себе соціальну складову, будучи якістю відносин. З іншого боку, він володіє і складовою капіталу, будучи ресурсом, використовуючи який економічні агенти підвищують ефективність своєї економічної діяльності. Різні автори визначали соціальний капітал як ресурс, що підвищує суспільну ефективність, як існуючі у суспільстві норми та цінності, як соціальні зв'язки та між індивідами на основні взаємної довіри тощо [8].

До специфічних властивостей соціального капіталу віднесені наступні: він втілений в структурі стосунків між економічними агентами, має нематеріальну природу, частково відчужений, має найменшу з усіх форм капіталу ліквідність. Інвестування в очікуванні майбутніх доходів від соціального капіталу ускладнене складністю кількісної оцінки фінансів, що витрачаються, часу, зусиль. Специфічними є блага, що створюються за допомогою соціального капіталу: вони можуть носити матеріальний і нематеріальний характер(у тому числі можуть створюватися громадські блага, наприклад, збереження інституціональної стійкості товариства, полегшення адаптації до економічних реформ і спадів і інші). У рамках дослідження виявлена подібність соціального капіталу з людським і інтелектуальним капіталами.

Відтворення соціального капіталу передбачає постійну роботу зі встановлення соціальних зв'язків, що передбачає витрати часу, коштів та, як наслідок, економічного капіталу. Точно так, як фізичний капітал створюється змінами в матеріалах, з яких виготовляють знаряддя вироб-

ництва, удосконалюючи тим самим процес виробництва, людський капітал створюють шляхом внутрішньої трансформації самих особистостей, можливо, під зовнішнім впливом [3]. Це, своєю чергою, дає змогу їм отримувати більший дохід для підприємства. Виникнення соціального капіталу підприємства пов'язано зі змінами в соціальних відносинах підприємства як всередині, так і зовні та покращує його функціонування.

Аналіз існуючих трактувань соціального капіталу показав неоднозначність розуміння сутності явища. Деякі дослідники ототожнюють соціальний капітал з соціальними мережами, нормами, правилами, цінностями, довірою – що, проте, є не самим соціальним капіталом, а його чинниками або властивостями. Багато учених відмічають у визначенні ефекти соціального капіталу, але частенько описувані результати узагальнені, відносяться до соціальної сфери і дають недостатнє уявлення про суть явища.

На основі дослідження економічної суті соціального капіталу визначено, що він є явищем економічної сфери, ґрунтованим на інтеграційній властивості соціальної системи, чий зміст складають соціальні контакти і соціально економічні стосунки, ґрунтовані на довірі, які можуть приносити вигоду у вигляді матеріальних і нематеріальних благ. Разом з цим, пропонуємо розуміти соціальний капітал як нематеріальне економічне благо, що є мережею потенційних і існуючих соціально-економічних стосунків, ґрунтованих на неформальній, доцільній, свідомій, довірчій взаємодії суб'єктів економічної діяльності, яка відкриває доступ до ресурсів і закріплює загальні правила поведінки взаємодіючих сторін.

На рівні підприємств соціальний капітал можна визначити як нематеріальний актив, що створюється організацією через систему соціальних взаємовідносин на внутрішньоорганізаційному, міжорганізаційному та організаційно-інституціональному рівні та чинить синергетичний вплив на результати її діяльності, завдяки здатності мобілізувати ресурси чи знижувати витрати [2].

Висновки. За сучасних умов формування соціального капіталу стає пріоритетом суспільного розвитку. Базисом формування та розвитку соціального капіталу є принципи соціальної єдності, згуртованості, цілісності, неподільності. За його допомогою забезпечується соціальна справедливість – рівні можливості для забезпечення прав і свобод громадян, задоволення соціально-економічних потреб, консолідація суспільства, зниження затрат на примус і контроль. Соціальний капітал як суспільний ресурс має ключове, навіть визначальне значення для розвитку країни, оскільки він безпосередньо впливає на характер сус-

пільних відносин, забезпечуючи позитивні перетворення в соціально-економічній та політичній сферах на рівні міжособистісної, групової, корпоративної взаємодії. Соціальний капітал зближує цілі підприємства з цілями суспільства, конкретними формами культури, з груповими та особистісними якостями працівників. Поряд із цим, варто зазначити, що він здійснюється особливо важко, оскільки складно визначити конкретні параметри і стан їх реалізації. У соціального капіталу дуже тісний зв'язок із суспільством і культурою. Усвідомлення недосконалості мислення (незавершеності і безперервності процесу соціальної рефлексії) відкриває простір для нового інтелектуального пошуку, а отже, й для формування соціального капіталу.

Отже, за останні роки в економічному аналізі соціального капіталу досягнутий значний прогрес і отримані переконливі аргументації щодо значущості та цінності даного ресурсу для економіки і суспільства. Але до цих пір немає достатньої ясності щодо структури соціального капіталу, відповідно до якої соціальний капітал впливає на економічні результати та про те, які його складові і якою мірою відповідають за економічний добробут, а також наскільки відкриті або, навпаки, закриті групи-носії соціального капіталу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беккер Г. Людський капітал (розділи з книги) / Г. Беккер // США : економіка, політика, ідеологія. – 1993. – № 11. – № 12. – С. 27 – 38.
2. Грішнова О. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О. Грішнова, Н. Поливяна // Україна : аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 19–24.
3. Демкив О. А. Концепция группового социального капитала и ее адаптация к отечественным условиям / О. А. Демкив // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 104–118.
4. Жак Фіценс. Людський капітал: як виміряти і збільшити його вартість (пер. з англ.) / Фіценс Жак // Технології корпоративного управління. – 2008. – № 10. – С. 5–6.
5. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
6. Салихов Б. В. Сутність і об'єктна структура людського капіталу / Б. В. Салихов, О. Н. Казимирова // Фінанси і кредит. – 2006. – № 17 (221). – С. 2–10.
7. Jacobs J. The Life and Death of Great American Cities / J. Jacobs. – New York : Random House, 1961. – 378 p.
8. Bourdieu P. The forms of capital / P. Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Ed. by J. G. Richardson. – N.Y. : Greenwood, 1986. – P. 248.
9. The World Bank / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.worldbank.org/>